

घडा 4

कायद्याचे लांब हात

पोलिसांचे अधिकार व कायद्याची
अंमलबजावणी

सलीम हा पुरस्कारप्राप्त छायाचित्रकार होता ज्याला त्याच्या वृत्तपत्राने बेंगळुरूच्या बाहेरील एका गावात झालेल्या निषेधाचा अहवाल घेण्यासाठी पाठवला होता, जेथे कंत्राटी कामगार एका कंपनीद्वारे त्यांचे करार अनियंत्रितपणे रद्द करण्याच्या विरोधात मोर्चा काढत होते. आंदोलनचा अहवाल घेत असताना, सलीमने पाहिले की पोलिस आल्यानंतर त्यांनी निषेधकांना पांगण्याचे आदेश दिले.

त्यानंतरचा गोंधळ सलीमने चित्रित केला होता, परंतु एका पोलीस अधिकाऱ्याने ह्याचा आक्षेप घेतला आणि त्याला ताब्यात घेतले आणि जवळच्या पोलीस ठाण्यात आणले. तेथे त्याच्याकडून त्याचा फोन आणि कॅमेरा घेण्यात आले; ठाण्यात तासनतास सुरू असलेल्या त्याच्या चौकशीदरम्यान त्याला त्याचे पासवर्ड देण्यासाठी सक्ती करण्यात आली. शेवटी, त्याला रात्री उशीरा हमीपत्रावर सही केल्यानंतरच पोलीसांने सोडले.

ध्रुविका नियमितपणे दोन नोकऱ्या करून स्वतःचे खर्च पूर्ण करण्याचा प्रयत्न करत होती. तिच्यावर तिच्या दिवंगत वडिलांची कर्जे, व स्वतःचे शैक्षणिक कर्जांचे भार होते, त्यावर ती तिच्या आईला घर सांभाळण्यात मदत करत होती. समजण्यासारखे आहे, की जेव्हा तिला रोहितचा एक फोन आला व त्याने, तो एका छोट्या-कर्ज कंपनीत एक वरीष्ठ अधिकारी असल्याचा दावा केला आणि तो तिला एका तासाच्या आत १५ लाख रुपये इतके कर्ज म्हणून किरकोळ व्याजदरावर वितरित करण्यास तयार होता, त्या मोहात ती गुंतली आणि लगेच तिने तिचे पॅनकार्ड आणि बँकेचे खाते ज्याच्यात तिचे अंदाजे ७ लाख रुपये इतके रक्कम जमावली होती, ती माहिती सादर करण्यास उत्सुकतेने सहमत झाली. रोहितने तिला कळविले, की तिला लवकरच तिच्या बँकेकडून पावतीची पुष्टी करणारा एक संदेश प्राप्त होईल आणि कर्जाची कागदपत्रे देखील एका लिंकद्वारे पाठविली जातील, ज्यावर तिने कागदपत्रे पाहण्यासाठी क्लिक करणे आवश्यक आहे.

जेव्हा तिने लिंकवर क्लिक केले, त्यानंतर तिचा फोन अडकला, परंतु तिला एका पृष्ठावर विविध कागदपत्रे दिसले. तिला तिच्या बँकेकडून संदेश देखील मिळाले ज्यात तिला वाटले की पैशांचे वितरण सूचित केले आहे. परंतु तसे नव्हते; त्याऐवजी, संदेशात असे म्हंटले होते की तिच्या खात्यातून ६.५ लाख रुपये काढले गेले आणि 'हॅलो किट्टी' मध्ये हस्तांतरित केले गेले. काय करावे हे सुचेना, तिने ताबडतोब बँकेला कॉल केला, बँकेनी तिला सांगितले की ते व्यवहार पूर्ववत करतील परंतु त्यांनी कोणतीही कारवाई केली नाही. दुसऱ्या दिवशी सकाळी ती बँकेच्या शाखेत गेली तेव्हा व्यवस्थापकाने तिला पोलिसांकडे तक्रार करण्यास सांगितले.

सलीम आणि ध्रुविकाच्या कथा ह्या भारतात दैनंदिन जीवनात घडणाऱ्या गोष्टींची केवळ सौम्य अतिशयोक्ती आहे.

POLICE
★ ★ ★

गुन्हेगारी प्रक्रिया ही एक चक्रव्यूह आहे, ज्याच्या मध्ये मार्गशोधने तर दूर, समजणे ही अशक्य आहे.

पोलिस, न्यायालये आणि वकील, हे सर्व केवळ अधिकाराच्या आकृत्या म्हणून दिसून येतात व त्यांची फक्त आज्ञा पाळावी व विश्वास ठेवावा पण त्यांना प्रश्न विचारू नये.

आपल्याला माहित नसलेल्या बाबींवर प्रश्न न विचारणे, स्वाभाविकपणे ही शहाणी कृती नव्हे.

कायद्याशी परस्परसंवाद प्रभावीपणे हाताळला जाऊ शकतो आणि ह्यासाठी तुम्हाला आवश्यक रचना सामग्री देऊन ही चर्चा मदत करण्यासाठी आहे.

प्रक्रियेमागील

तत्वज्ञान

काहीवेळा असे वाटू शकते की गुन्हेगारी प्रक्रिया अंतहीन वळणावर कार्यरत आहे, वेगवेगळ्या वेळी तीच प्रश्ने विचारले जातात आणि तीच उत्तरे दिली जातात. ह्या भावनेत काही सत्य आहे, कारण शेवटी प्रक्रिया बायनरी फॉर्म्युलेशनला उत्तर देण्यासाठी सज्ज आहे — एका (X) ने कथित गुन्हा केला किंवा नाही — ज्याला आपण 'प्रश्न' म्हणू.

प्रश्नासह कायद्याची प्रतिबध्दता जास्त सुसंस्कृत होत जाते, जसजशी प्रक्रिया पुढे सरकत जाते. या सुरुवातीच्या टप्प्यानंतर दोषारोप मांडण्या करीता सामग्रीची अधिक सखोल छाननी केली जाते, ज्यामध्ये सामग्रीच्या वास्तविकतेवर अजिबात शंका न घेता ती कायदेशीररित्या स्वीकार्य आहे की नाही हे पडताळले जाते. सर्व काही खरे आहे असे गृहीत धरा, आणि पुढे जाणे निराधार आहे असे जर तुम्हाला वाटत असेल, तर कारवाई थांबवा आणि आरोपींना दोषमुक्त करा. तसे नसल्यास, दोषारोप निश्चित करा आणि खटला पुढे चालवा जेथे साक्षीदार येतील आणि शपथेवर साक्ष देतील. प्रश्नाचे संपूर्ण उत्तर या खटल्याच्या शेवटी दिले जाते, जिथे न्यायालयाला प्रत्येक गोष्टीची चाचणी घेण्यासाठी आमंत्रित केले जाते आणि फिर्यादीने आपला खटला वाजवी संशयापलीकडे स्थापित केला आहे का, हे न्यायलय स्वतःला विचारतात. जर तसे असेल, तर आरोपीला दोषी ठरवले जाते आणि शिक्षेच्या प्रमाणावर त्याची सुनावणी होते. जर तसे नसेल, तर ती सर्व दोषारोपातून निर्दोष मुक्त केली जाते. अर्थात, एफआयआर दाखल करण्यापासून ते दोषी ठरवण्यापर्यंत किंवा निर्दोष सुटण्यापर्यंतच्या प्रवासात साधारणपणे अनेक वर्षे जातात.

ह्या धड्यात, आपण पुढील वाटचाल नीट समजून घेऊ व आखेरीस आपण फौजदारी न्याय प्रक्रियेचे घटक बारकाईने पाहू आणि व्यवस्थेचा भाग असलेल्या कलाकारांना जवळून पाहू.

कायदा

ज्याप्रमाणे सर्वप्रवासांना नकाशांची आवश्यकता असते, त्याचप्रमाणे आपण फौजदारी प्रक्रियेतुन आपल्या प्रवासाच्या मार्गदर्शक करीता कोणता कायदा आहे, ते पाहतो. आपल्या सगळ्यांना माहित आहे की संविधान हे सर्वात महत्त्वाचे दस्तऐवज आहे. फौजदारी कायदांचा विचार केल्यास, भारतीय दंड संहिता 1860, फौजदारी प्रक्रिया संहिता 1973 आणि भारतीय पुरावा कायदा 1872 या त्रीमूर्ती द्वारे संविधानाला तीव्र आव्हान दिले जाते. हे कायदे संपूर्ण फौजदारी प्रक्रियेचे सार ठरतात आणि फौजदारी प्रक्रियेचे दैनिक चलन आहेत. सध्या, शासनाने ह्या तीन कायदांच्या जागी नवीन मसुदा कायदे आणले आहेत आणि संसदेद्वारे त्यावर विचार केला जात आहे. नवीन मसुदा कायदे ज्यास्त काही फेरबदल करत नाहीत ज्यानेकी ह्या प्रकरणाद्वारे प्रक्रिया समजून घेण्यास अडथळा येईल.

भारतीय दंड संहिता (किंवा आईपीसी) ही एक भव्य संहिता आहे, ज्यामध्ये पाचशेहून अधिक तरतुदी आहेत. यात मानवी शरीराविरुद्धच्या गुन्ह्यांपासून, मालमत्तेविरुद्धच्या गुन्ह्यांपर्यंत आणि न्याय प्रशासनाविरुद्धच्या गुन्ह्यांपर्यंत अनेक प्रकारच्या गुन्ह्यांचा तपशील आहे. आईपीसीला गुन्ह्यांचा सामान्य कायदा म्हणतात आणि ह्याला इतर विविध कायदे पूरक आहेत जे फौजदारी गुन्हे दर्शवितात आणि विशेष फौजदारी कायदा म्हणून त्यांची अंमलबजावणी केली जाते. गुन्ह्याच्या या मूलभूत कायद्यांसह फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ [CrPC] आणि भारतीय साक्षीपुरावा अधिनियम १८७२ [IEA] हे ठोस कायदे आहेत. ह्या मध्ये CrPC हा कदाचित सर्वात महत्त्वाचा आहे, ज्यामध्ये तपास आणि गुन्ह्यांच्या चाचण्यांदरम्यान अवलंबलेल्या प्रक्रियेचे तपशील दिले आहेत. ज्या व्यवस्थेत खटले पूर्ण होण्यास भरपूर वेळ लागतो, तेथे अटक आणि जामीन ह्यासंबंधीचे नियम, CrPC मध्ये निर्दिष्ट केल्याप्रमाणे आणि न्यायालयांद्वारे व्याख्या केल्यानुसार, ते प्रक्रियेचा खरा केंद्रबिंदू बनतात. तपास आणि चाचण्यांव्यतिरिक्त, CrPC, दंगल किंवा निदर्शनांसारख्या 'आपातकालिन परिस्थितीयांना' हाताळण्यासाठी तात्पुरते आदेश जारी करण्याच्या पोलिस अधिकारांसंबंधीच्या नियमांचे तपशील देखील देते.

तुम्ही असे काही संविधानात्मक सुरक्षा उपाय ओळखू शकता, जे विशेषतः फौजदारी संदर्भाना लागू होतात?

कायद्यांच्या पुस्तकांव्यतिरिक्त, न्यायालये त्यांच्या निकालांद्वारे मार्गदर्शक तत्त्वे देखील तयार करतात जी फौजदारी प्रक्रियेवर बंधनकारक असतात आणि फौजदारी न्याय प्रक्रियेच्या परिसंस्थेचा एक भाग बनतात.

प्रक्रियेची सुरुवात

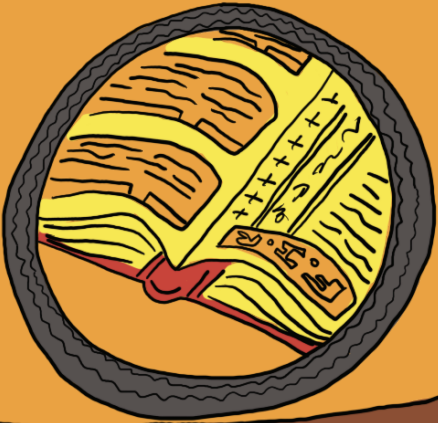
चरण १: सामान्यतः पोलिसांकडून गुन्ह्याचा तपास 'प्रथम माहिती अहवाल' (FIR) नोंदवण्यापासून सुरू होतो. तुमच्या तक्रारीच्या प्राथमिक वाचन्यावर केलेल्या वेगवेगळ्या गुन्ह्यांची नोंद आणि आरोपी व्यक्तींची नावे (जर स्पष्टपणे व्यक्तियांच्या नावांचा उल्लेख केला असेल तर) एफआईआर सूचीबद्ध करते. कोणत्या तपास अधिकाऱ्याला प्रकरणासाठी नेमले आहे, ते निर्दिष्ट करतो आणि त्याची अचूकता पुष्टी करण्यासाठी तुम्हाला त्यावर तुमची स्वाक्षरी करणे आवश्यक आहे.

पीडित म्हणून, तुम्हाला एफआयआरची प्रत मोफत मिळण्याच हक आहे. सैद्धांतिकदृष्टी प्रमाणे, पोलिसांकडे दाखल केलेली कोणतीही माहिती, जी एखाद्या गुन्ह्याचा खुलासा करते ज्याला पोलिस पूर्व परवानगीशिवाय तपास करू शकतात, त्याची एफआयआर नोंदवणे आवश्यक आहे. परंतु व्यवहारात, एफआयआरची अशी स्वयंचलित नोंदणी होत नाही.

चरण २: एफआयआर नोंदनी झाल्यानंतर पोलिस प्रकरणाचा तपास सुरू करते. तांत्रिकदृष्ट्याने तपास म्हणजे एफआयआर मधील आरोपांच्या समर्थनात पोलिसांनी गोळा केलेला पुरावा. अटक, झडती, जप्ती, साक्षीदारांची चौकशी - हे सर्व पुरावे गोळा करण्यासाठी उचललेली पावले आहेत. जर संशयीताला अटक करण्यात आला नसेल तर तपासाला किती वेळ लागू शकतो ह्याची कालमर्यादा नसते. प्रारंभिक टप्प्यानंतर, आरोप निश्चित करताना त्याच्या वास्तविकतेवर अजिबात शंका न घेता पुराव्याची अधिक सखोल तपासणी केली जाते, ज्यामध्ये सामग्री कायदेशीररित्या स्वीकार्य आहे की नाही, हे पाहणे समाविष्ट आहे. जर सर्व काही खरे असेल, परंतु पुरावे पुरेसे नसतील तर तपास थांबवली जाते आणि आरोपींना दोषमुक्त सोडले जाते

प्रथम माहिती अहवालाचा एक अनन्य क्रमांक असतो ज्याचा तुम्ही खटल्याच्या भविष्यातील सर्व संदर्भासाठी त्याची तारीख आणि पोलिस ठाण्याचे नावा सोबत वापर करू शकता

चरण ३: जेव्हा पोलिस तपास पूर्ण करते, तेव्हा खटल्या चाचणीसाठी पुढे चालवायचा हवा किंवा नाही, याबाबत ते न्यायालयाकडे आपली शिफारस सादर करते. जेव्हा पोलिस सकारात्मक शिफारस करतात तेव्हा त्या अहवालाला 'चार्जशीट' असे म्हणतात.

पोलिस फक्त प्रकरण चालवायच की नाही याची शिफारस करतात. प्रकरण पुढे नेण्याचा अंतिम निर्णय न्यायलयचा असतो जो पोलिसांच्या शिफारशीला नाकारू शकते आणि आरोपी व्यक्तीला खटल्यात चाचणीसाठी नाही बोलवण्याचा ठरवू शकते.

चरण ४: 'प्रश्नाचे' संपूर्ण उत्तर खटल्याच्या शेवटी दिले जातात, जेव्हा न्यायलय प्रत्येक गोष्टीची चाचणी घेऊन, स्वतःला हे प्रश्न विचारते की फिर्यादीने आपला खटला वाजवी संशयाच्या पलीकडे स्थापित केला आहे का? जर उत्तर होय आहे, तर आरोपीला दोषी ठरविले जाते, जर नाही, तर ती सर्व आरोपातून निर्दोष मुक्त केली जाते.

'प्रश्न' आठवते का? अनेक टप्प्यांपैकी हा पहिला टप्पा आहे जेथे कायदेची प्रक्रिया 'प्रश्न' विचारते. केवळ, येथे, जर पुरावा पहिल्या वाचनावरच दर्शवितो की केलेली कृती, खरं तर, एक गुन्हा आहे, तरच तो खटला पुढे जातो ज्यानंतर साक्षीदार येतात आणि शपथेवर साक्ष देतात

लक्षात ठेवा की काही देशांच्या प्रक्रियेच्या उलट, भारतात दोषी किंवा दोषी नसलेल्या दोन्ही प्रकारच्या निर्णयांविरुद्ध अपील केली जाऊ शकते.

प्रवासाच्या ह्या टप्प्यापासून, तुम्ही खाली दिलेल्या दोन पर्यायांपैकी निवडणूक करा आणि फौजदारी प्रक्रियेद्वारे प्रत्येक परिस्थितीत सामील असलेल्या चरणांचे अन्वेषण करा:

- अ) तुम्ही आरोपी असल्यास किंवा
- ब) तुम्ही तक्रारदार असल्यास

क. तुम्ही आरोपी असल्यास

भारतीय फौजदारी प्रक्रिया गुन्ह्याच्या आरोपीला अधिकार तर प्रदान करते, परंतु हे जाणून घेणे आणि लक्षात ठेवणे शहाणपणाचे ठरेल की पोलिस सर्व धागे दोरे अपल्या हातात धरतात आणि एखाद्या आरोपीने हुशारीने लढाई निवडली पाहिजे. आपण आता न्यायालयीन चाचणीच्या पहिल्या व त्यानंतरच्या टप्प्यांवर नजर टाकूया .

भारतात पोलिस तपासाणी सामोर जाणे हे वैयक्तिक स्वातंत्र्याला जोखमीत घालणे आहे कारण पोलिसांकडे न्यायालयांच्या वॉरंट शिवाय अटक करण्याचे व्यापक अधिकार आहेत आणि अनेक गुन्ह्यांना 'अजामिनपात्र' म्हणून चिन्हांकित केले आहे, म्हणजेच अटक केल्यावर अधिकाराने जामीन उपलब्ध नाही, परंतु, संबंधित न्यायालयाच्या विवेकबुद्धीवर अवलंबित आहे. एखाद्या व्यक्तीच्या स्वातंत्र्यावरील जोखमीचे अधिक चांगल्या प्रकारे मूल्यांकन करण्यासाठी, तुमच्याविरुद्ध दाखल केलेली एफआयआर मिळवणे आणि त्याचा अभ्यास करणे आवश्यक आहे.

लक्षात ठेवा अनेक राज्यांतील पोलिस आता FIR ची प्रत ऑनलाइन शेअर करतात नाहीतर ती प्रत स्थानिक न्यायाधिकार न्यायालयाकडून मिळू शकते.

तुमचे स्थानिक पोलिस स्टेशन एफआयआर ची प्रत ऑनलाइन शेअर करतात का, ते जाणून घ्या. सर्व एफआयआर मध्ये तुम्हाला कोणते घटक सर्वसामान्य म्हणून दिसतात?

अटकेच्या धोक्यापासून स्वतःचे रक्षण करण्यासाठी, CrPC 'अटकपूर्व जामीन' च्या उपायाचा तरतूद करते. परिणामी, पोलिस तुम्हाला अटक करू शकणार नाहीत. पुन्हा, हा उपाय अधिकार म्हणून उपलब्ध नाही. न्यायालय प्रत्येक प्रकरणाचा निर्णय स्वतःच्या वस्तुस्थितीनुसार करते. वकिलाशी बोलून पुढील सर्वोत्तम पावले शोधणे, हे महत्त्वाचे आहे.

तुम्हाला अटक करण्यात आल्यास, तुम्हाला २४ तासांपर्यंत कोठडीत ठेवण्याचा अधिकार पोलिसांना आहे, परंतु त्यापेक्षा जास्त काळ ताब्यात ठेवण्यासाठी त्यांना न्यायालयाची परवानगी आवश्यक आहे.

जर तुम्हाला 'जामीनपात्र' गुन्ह्यासाठी अटक करण्यात आले असेल, तर तुमच्या सुटकेसाठी, न्यायालय किंवा पोलिसांने लावलेली अश्या नाममात्र अटीचे पालन करण्याची तुमची इच्छा व्यक्त केल्यावर, तुम्ही सुटकेसाठी पात्र ठरतात. जर तो 'अजामिनपात्र' गुन्हा असेल तर तुमच्यावर खटला चालवला जाईल, तथापि, तुम्हाला जामीन देणे किंवा नाही देणे, हे न्यायाधिकांच्या मते अवलंबून असतो.

असे कोणतेही वैधानिक नियम किंवा मार्गदर्शक तत्त्वे नाहीत जे न्यायालये हे निर्णय घेताना पाळतात. साधारणपणे सात वर्षांच्या कारावासाची शिक्षा असलेल्या गुन्हांनांमध्ये अटक केली जाऊ नये, असा व्यापक नियम पाळतात. यापलीकडे, प्रत्येक खटला त्याच्या स्वतःच्या गुणवत्तेवर आधारित असतो आणि तुमच्या कायदेशीर प्रतिनिधित्वाची गुणवत्ता तुमच्या जामीन अर्जाचा निकाल मोठ्या प्रमाणात ठरवते.

आरोपीची चौकशी करण्यासाठी सहसा अटक आणि कोठडीची मागणी पोलीसाद्वारा केली जाते, ज्यामुळे पोलीसांच्या तपासात चौकशीच्या या प्रक्रियेच्या संदर्भात, आम्हाला कोणते अधिकार आहेत, हे तपासने आवश्यक आहे

संविधानाने स्वतःच्या विरुद्ध साक्षीदार न होण्याचा अधिकार दिला आहे. हे केवळ उत्तरे मिळविण्यासाठी वापरल्या जाणाऱ्या बळापासून संरक्षण देतो, अश्या परिस्थितीत आरोपीला सिद्ध करायचे असते की तिच्यावर बल वापरले गेले होते.

IPC ची प्रत घ्या आणि काही सामान्य जामीनपात्र आणि अजामीनपात्र गुन्हे ओळखा

जामीन आदेश नाकारल्याने खटला कायमचे बंद होत नाही – तुम्ही काही वेळानंतर त्याच न्यायालयात पुन्हा जामिनासाठी अर्ज करू शकता आणि खटल्याच्या पहिल्या फेरीपासून परिस्थिती बदलली आहे, हे दाखवण्याचा प्रयत्न करू शकता. किंवा तुम्ही सुरवातीला जामीन नाकारल्याच्या विरोधात वरिष्ठ न्यायालयात (सर्वोच्च न्यायालयापर्यंत) जाऊ शकता आणि सर्वोच्च न्यायालयाला, आधीचे आदेश चुकीचे असल्याचे आहे हे पटवून देण्याचा प्रयत्न करू शकता.

कोठडीबाहेर असताना चौकशीदरम्यान कायदेशीर सल्ल्याचा अधिकार जवळजवळ नसल्या सारखा आहे, आणि कोठडीत चौकशीचा सामना करणाऱ्या व्यक्तींसाठी अगदीच क्वचित अस्तित्वात आहे. कोठडीत असताना किंवा कोठडीत नसलेल्या कोणत्याही व्यक्तीने पोलीसांना कबुलीजबाब दिलेले कोणतेही विधान न्यायालयात पुरावा म्हणून ग्राह्य धरले जात नाही यामुळे काही चिंता कमी होतात.

सुनवाई के संदर्भ में, अधिकारों के लिहाज़ से एक आरोपित व्यक्ति के पास सबसे महत्वपूर्ण अधिकार इन्हें माना जा सकता है:

- ❁ सर्व साक्षीदारांना प्रश्न विचारण्याचा अधिकार आहे,
- ❁ न्यायालयाने विचारलेल्या प्रश्नांची उत्तरे देण्याचे कर्तव्य आहे,
- ❁ आणि साक्षीदार म्हणून हजर राहायचे की नाही हे निवडण्याचा अधिकार आहे.

यापैकी वरच्या कोणत्याही अधिकारांचा वापर करणे, आणि न्यायालयाच्या प्रश्नांची उत्तरे देण्याचे कर्तव्य बजावण्यासाठी, केलेली निवडींचे परिणाम पूर्णपणे समजून घेण्यासाठी कायदेशीर सहाय्य आवश्यक आहे

कायदेशीर सहाय्यासाठी कोण पात्र आहे हे पाहण्यासाठी विधी सेवा प्राधिकरण, १९८७ कायद्याचा चौथा अध्याय पहा.

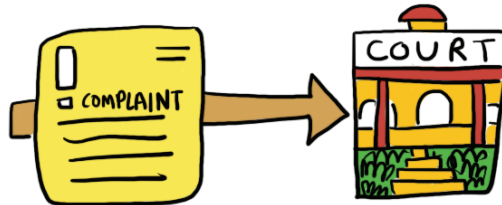
कायदेशीर सहाय्यावरच, एखाद्याच्या पसंतीच्या वकिलाशी सल्लामसलत करण्याचा संविधानात्मक अधिकार आहे आणि जिथे एखादी व्यक्ती कायदेशीर वकील घेऊ शकत नाही त्यांच्यासाठी विधी सेवा प्राधिकरण, १९८७ च्या कायद्याने अशी तरतूद केली आहे की अशा व्यक्तींना सरकारच्या खर्चावर मोफत कायदेशीर सहाय्य मिळू शकते. मोफत कायदेशीर मदत मिळवण्याची प्रक्रिया सर्व राज्यांमध्ये वेगळी आहे आणि ज्या न्यायालयात आरोपी व्यक्तीला हजर केले जाते त्या न्यायालयाचे कर्तव्य आहे की, तिला मोफत कायदेशीर मदत मिळवण्याच्या अधिकाराची माहिती द्यावे.

ख. जर तुम्ही तक्रारदार असल्यास

कल्पना करा की तुम्ही धुविका आहे आणि तुमच्यावर झालेल्या अन्यायांवर न्याय मिळवण्यासाठी फौजदारी प्रक्रियेकडे तुम्हाला वळावे लागेल. तर, तुम्हाला सुरुवातीलाच काही निवडी कराव्या लागतील.

जर तुमचा खटला सिद्ध करण्यासाठी तुमच्याकडे आवश्यक असलेले सर्व पुरावे आहेत, आरोपींकडून तुमच्या जीवाला कोणताही धोका नाही, आणि इतर कारणांसाठी तुम्हाला एफआयआर किंवा अशा काही दस्तऐवजाची गरज नाही (उदाहरणार्थ, आज अनेक विमा कंपन्यांने कार चोरीच्या प्रकरणांमध्ये विम्याची प्रक्रिया करण्यासाठी पोलिस तक्रार आवश्यक

केले आहे), तर तुम्ही पोलिसांकडे अजिबात जाऊ नये आणि लगेच न्यायालयात तक्रार दाखल करू शकता. न्यायालय तक्रारदाराची तपासणी करते आणि खटला चालवण्यासाठी पुरेसे कारण असल्याचे वाटल्यावर, ते आरोपीला समन्स पाठवते आणि नंतर आपण वर चर्चा केल्याप्रमाणे प्रश्नाचे उत्तर देण्याची प्रक्रिया सुरू करतो.

जर तुम्ही थेट न्यायालयात जाऊ शकत नसाल, तर तुमचा एकमेव पर्याय पोलिसांकडे तक्रार दाखल करणे आहे. तक्रार दाखल करणे ही सामान्यतः पहिली पायरी असते, ज्यानंतर संबंधित अधिकाऱ्याला वस्तुस्थिती समजावून सांगण्यासाठी पोलिस ठाण्याला फेऱ्या माराव्या लागतात. ज्यानंतर आशा केली जाऊ शकते की तुमचा एफआयआर नोंदविला जाईल. तसे नसल्यास, तुम्हाला जिल्हा स्तरावरील वरिष्ठ अधिकाऱ्यांना लिहावे लागेल, आणि तरीही कोणताही परिणाम न झाल्यावर, शेवटचा उपाय म्हणजे संबंधित न्यायालयासमोर पोलिसांना एफआयआर नोंदविण्याचे निर्देश द्यावेत असा अर्ज दाखल करावा लागेल.

एफआयआर दाखल झाल्यावर, पोलीस तपास सुरू करतात आणि तुमची पीडित म्हणून भूमिका खालील प्रमाणे असते-

- ☀ न्यायालयात खटला आणण्यासाठी त्यांना तुम्ही जे काही सहकार्य देऊ शकता,
- ☀ उपलब्ध पुरावे सुपूर्द करणे,
- ☀ तुमचे कथन पोलिसांना देणे आणि आवश्यक असल्यास न्यायालयाला देणे (जे अधिक विश्वासार्ह मानले जाते).

तुमच्याकडे आहे

- ☀ आरोपीने जामिनासाठी दाखल केलेला कोणत्याही अर्जाला विरोध करण्याचा अधिकार,
- ☀ भरपाई मागण्याचा अधिकार.

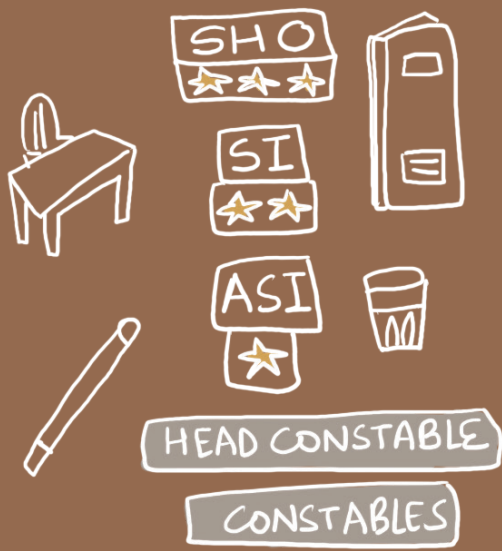

CrPC चाचणीच्या समाप्तीनंतर भरपाई प्रदान करते, तर अनेक राज्यांमध्ये चाचणीच्या समाप्तीपूर्वी अंतरिम भरपाई देण्याचे नियम आहेत.

भरपाईबाबत तुमच्या राज्यातील संबंधित नियम पहा

जर पोलिसांनी तपास पूर्ण केल्यावर असा निष्कर्ष काढला की कोणताही गुन्हा घडला नाही, तर तक्रार बंद करण्यापूर्वी पीडिताची सुनावणी केली जाते आणि न्यायलयने तुम्हाला योग्य संधी दिली पाहिजे की, ही तक्रार चाचणीसाठी पुढे का नेली पाहिजे. खटल्याच्या वेळी, जर प्रकरण तुमच्या स्वतःच्या तक्रारीवरून न्यायालयात सुरू झाली असेल, तर तुम्ही पूर्ण प्रकरणांमध्ये फिर्यादी या नात्याने प्रभारी म्हणून राहता. पोलिसांनी दाखल केलेल्या तपासातून खटला सुरू झाला असेल, तर सरकारी वकील हा प्रमुख वकील असतो आणि पीडित व्यक्ती खटल्यात सरकारी वकीलाला मदत करू शकते.

फौजदारी न्याय व्यवस्थेचे अनेक स्थाने

फौजदारी न्याय व्यवस्थेतून मार्ग काढताना आपल्याला कोणत्या भौतिक जागांबद्दल माहिती असणे आवश्यक आहे त्याबद्दल काहीही जाणून घेतल्याशिवाय आपले अधिकार आणि कायद्याबद्दल जाणून घेणे पुरेसे नाही. यामध्ये कोर्टरूम आणि कोर्ट कॉम्प्लेक्स, पोलिस ठाणे, वकिलाचे कार्यालय आणि तुरुंग यांचा समावेश आहे आणि ते एवढेच मर्यादित नाही.

या विभागात आपण पोलिस ठाण्यावर लक्ष केंद्रित करूया. पोलिसांचे कार्य आणि कायद्याची अंमलबजावणी हा विषय सामान्यतः भारतातील अनेक राज्यांच्या कारभारात असल्याने, पोलिस ठाणे कसे दिसते, त्याचे अनेक कर्मचारी किंवा त्याच्या अनेक जबाबदारी आहेत याचे कोणतेही एकसमान प्रतिनिधित्व नाही. तरीसुद्धा, काही व्यापक समानता आहेत ज्यांची आपल्याला प्रत्येक वळनाला जाणीव होते.

प्रशासकीय हेतूसाठी प्रत्येक राज्य लहान जिल्ह्यांमध्ये विभागले आहेत आणि प्रत्येक जिल्ह्यामध्ये अधिका-यांनी सोयीसाठी काढलेल्या काल्पनिक प्रादेशिक सीमा ओलांडून विभागलेले पोलिस ठाणे आहेत.

कोणते पोलिस ठाणे कोणते क्षेत्र नियंत्रित करते, हे जाणून घेणे एक महत्त्वाचे कार्य आहे कारण त्या ठिकाणी तुम्हाला कधीही मदतीची गरज भासल्यास तक्रार दाखल करावी लागेल.

तुम्ही राहत असलेला भाग कोणत्या स्थानिक पोलिस ठाण्याच्या हद्दीत आहे हे जाणून घेण्यासाठी हेल्पलाइन (100 किंवा 112) वर संपर्क करा.

प्रत्येक स्थानिक पोलिस ठाण्याच्या प्रभारी अधिकारीला कायदानुसार 'स्टेशन हाऊस ऑफिसर' असे संबोधले जाते, जे 'एसएचओ' ह्या लघुनामाने अधिक परिचित आहे. हा सहसा इन्स्पेक्टर स्तराचा अधिकारी असतो (ज्याच्या खांद्याच्या स्कंदभूषणावर तीन तारे असतात). उपनिरीक्षक किंवा 'एसआय' (ज्याच्या खांद्याच्या स्कंदभूषणावर दोन तारे असतात), सहाय्यक उपनिरीक्षक किंवा एसएसआय (ज्याच्या खांद्याच्या स्कंदभूषणावर एक तारा असतो), हेड कॉन्स्टेबल (ज्याच्या वरच्या हातावर दोन शेवराॅन शैलीचे चिन्ह असते) आणि कॉन्स्टेबल, हे सर्व एसएचओला मदद करतात. तपासाचे

पर्यवेक्षण सामान्यतः एएसआय दर्जाचे किंवा त्याहून उच्च दर्जाचे अधिकारी करतात.

सामान्यतः पहाताना आपल्याला दिसेल की, प्रत्येक पोलिस ठाण्यामध्ये एक 'लॉक-अप' विभाग असतो ज्यामध्ये एखाद्या व्यक्तीला खटल्याच्या संदर्भात २४ तासांपर्यंत - किंवा सक्षम न्यायालयाद्वारे अशा ताब्यात ठेवण्याची परवानगी असल्यास जास्त काळ ताब्यात ठेवता येते. प्रत्येक पोलीस ठाण्यात किमान एक महिला पोलीस अधिकारी असणे आवश्यक आहे.

जर तुम्ही पीडित असाल आणि एखाद्या प्रकरणाची तक्रार करण्यासाठी आला असाल, तर तुम्हाला 'ड्युटी ऑफिसर' कडे पाठवले जाण्याची शक्यता आहे. ड्युटी ऑफिसर हा एक पोलिस अधिकारी आहे जो पोलीस ठाण्याच्या प्रवेशद्वारा जवळ बसतो आणि ज्याची 'जनरल डायरी' किंवा 'डेली डायरी' राखण्याची जबाबदारी असते. ह्या डायरीमध्ये ठाण्यातील सर्व घडामोडींची अधिकृत नोंद, जसेकी प्रत्येक पीडित व्यक्तीची भेट, प्रत्येक अधिकाऱ्याची चळवळ आणि प्रत्येक प्रकरणाची नोंद असते. ड्युटी ऑफिसर तुम्हाला तुमची तक्रार लिखित स्वरूपात नोंदवण्यास सांगेल किंवा तो तुम्हाला ती कथन करण्यास सांगेल आणि नंतर तुमच्या कथनाच्या आधारे नोंद करेल. या प्रक्रियेमुळे तुमच्या तक्रारीला रजिस्टरमध्ये औपचारिक अनुक्रमांक दिला जातो, जो तुमच्या तक्रारीचा पहिला अधिकृत नोंद बनतो आणि सामान्यतः 'डायरी नंबर' म्हणून ओळखला जातो. हा 'डायरी नंबर' तुमच्या तक्रारीबद्दल भविष्यातील सर्व संप्रेषणासाठी एक संदर्भ बनतो. डायरी क्रमांक मिळवणे हे प्रथम माहिती अहवाल (एफआईआर) मिळवण्यासारखे नाही - अजूनही काही कड्या शिल्लक आहेत, जे आपण पुढे बघू.

तुम्ही उघड केलेला कथित गुन्हा काय आहे यावर अवलंबून, तुमची तक्रार कदाचित काही प्रकारच्या पडताळणीसाठी पोलिस ठाण्यामधील अधिक वरिष्ठ अधिकाऱ्यांपैकी एकाकडे संपूर्त केली जाईल. पडताळणी प्रक्रियेला 'प्राथमिक चौकशी' असेही म्हणतात आणि काही वेळा ती पूर्ण होण्यासाठी आठवडे लागू शकतात. पोलिस अधिकाऱ्याला तुमच्या तक्रारीत पुरेशी योग्यता आढळल्यास, पडताळणीचा परिणाम 'एफआयआर' नोंदवण्यात येईल.

ह्या विभागाच्या आधारे, तुम्हाला भेटण्याची शक्यता असलेल्या व्यक्ती, प्रक्रिया आणि कागदपत्रांची पडताळणी यादी तयार करा. तुम्हाला यापैकी किती ओळखता येतात हे पाहण्यासाठी तुमच्या स्थानिक पोलिस ठाण्याला भेट द्या.

पोस्ट स्क्रिप्ट

हा दस्तऐवज तयार करताना, भारतातील गुन्हेगारी त्रिमूर्ती कायदे नवीन कायद्यांनी बदलले गेले. भारतीय न्याय संहिता २०२३ (बीएनएस) [यानी भारतीय दंड संहिता १८६० ला बदलले], भारतीय नागरिक सुरक्षा संहिता २०२३ (BNSS) [यानी फौजदारी प्रक्रिया संहिता १९७३ ला बदलले] आणि भारतीय साक्ष्य अधिनियम २०२३ (BSA) [यानी भारतीय पुरावा कायदा 1872 ला बदलले]. हे कायदे संसदेने मंजूर केले असले तरी ते अद्याप अंमलात आलेले नाहीत. सरकार एकाच वेळी हे कायदे अंमलात आणू शकते, किंवा जे जास्त शक्य वाटते तसे स्तब्ध प्रक्रियेद्वारे काही भाग अधिसूचित करून, हे कायदे अंमलात आणू शकते.

हे नवीन कायदे आल्यानंतर महत्वाचे प्रश्न निर्माण होतात. आमच्यासाठी सर्वात मोठा प्रश्न असा आहे की, मी वाचलेला दस्तऐवज अनावश्यक झाले आहे का? सुदैवाने, याचे उत्तर स्पष्ट 'नाही' असे आहे. नवीन कायद्यांनी फौजदारी प्रक्रियेची रचना आणि कार्यपद्धती अजिबात बदललेली नाही आणि जोपर्यंत नवीन कायदे अंमलात आणले जात नाही तोपर्यंत IPC, Cr.P.C आणि IEA च्या विद्यमान त्रिमूर्तीद्वारे फौजदारी प्रक्रिया चालवली जाईल. नवीन कायदे अंमलात आणल्यानंतरही, पूर्वीचे कायदे अस्तित्वात असताना सुरू झालेली कोणतीही प्रक्रिया, पूर्वीच्या कायद्यांद्वारेच नियंत्रित केली जाईल.

नवीन कायद्यांद्वारे फौजदारी प्रक्रियेतील बदलांच्या संदर्भात, आपण दस्तावेज पडताळण्याच्या दृष्टीकोणावर अवलंबून राहून कार्य करूया. प्रथम आपण प्रक्रियेच्या जाळ्यात अडकलो तर काय होते ते पाहू, आणि नंतर जर आपण स्वतःच्या निवारणासाठी खटला नोंदवल्यास काय करावे याच्या कडे वळून बघू. BNSS ने तपास आणि चाचण्यांच्या काही भागांसाठी कालमर्यादा लागू केली आहे, ह्या

अपेक्षेने की ह्यामुळे प्रक्रियेला गती मिळेल. तथापि, तपास आणि चाचण्या कशा चालवल्या जातात या संरचनेत कोणतेही बदल नाहीत. त्याचप्रमाणे, अटक करण्याच्या पोलिसांच्या अधिकारांमध्ये कोणतेही बदल करण्यात आले नाहीत, परंतु प्रलंबित तपासादरम्यान व्यक्तींना ताब्यात घेण्याचे आदेश देण्यासाठी न्यायाधीशांना ज्यास्त अधिकार देण्यात आले आहे असे दिसते.

पीडितांसाठी, BNSS ने तक्रार कोठे दाखल करता येतील या संदर्भात नियमामध्ये शिथिलता आणली आहे, ज्यामुळे आपली तक्रार कोठे दाखल करायची हे ठरवण्यासाठी शहराच्या कुठल्या भागात कोणत्या पोलीस ठाण्याच्या हद्दीत आहे हे शोधण्यासाठी आपल्याला १००/११२ वर फोन करण्याची आवश्यकता नाही.

वेळ-मर्यादांना गती मिळाल्यामुळे नैसर्गिकरित्या प्रक्रियेला गती अपेक्षित आहे, जेणे करून पीडितांना देखील मदत होईल. पण त्याचवेळी न्याय मागणाऱ्या पीडितांसाठी काही नवे अडथळे येतील.

तुम्हीजर पोलिसांकडे न जाता थेट न्यायालयात तक्रार दाखल केली तर BNSS अंतर्गत आता आवश्यक आहे की, न्यायालयाने तुमच्या तक्रारीवर कोणतीही कारवाई करण्याचा निर्णय घेण्याआधी आरोपीचे म्हणणे सुद्धा ऐकून घेतले पाहिजे.

तुम्हाला जर जुने कायदे आणि नवीन कायदे यांच्यातील फरक आणि समानता शोधण्यात अधिक रुचि असल्यास, तर तुम्ही मॉडर्न क्रिमिनल लॉ रिव्यू [<https://crimlrev.net/mclr-resources-2/>] वेबसाइटवर 'इंडिया' अंतर्गत केलेले नोंद पहा जेथे एकाच ठिकाणी विविध साहित्य एकत्रित केले आहे.

शब्दकोष

अटकपूर्व जामीन:

अटक करण्यायोग्य दखलपात्र (कॉग्निझेबल) आणि अजामीनपात्र गुन्हाबाबत तिच्यावर आरोप केले गेले आहेत ह्याची जाणीव असलेली व्यक्ती ह्या उपायासाठी अर्ज करू शकते, ज्याचा परिणामी पोलिसांना अटक केल्यावर जामीन देण्याचे निर्देश न्यायलयकडून दिले जातात.

दखलपात्र गुन्हे:

ज्या गुन्हांसंदर्भात पोलिसांना वॉरंट शिवाय एखाद्या व्यक्तीला अटक करण्याचा अधिकार आहे. निशावर आरोप असलेल्या काही गंभीर गुन्हांसाठी वॉरंटची गरज नसते आणि अश्या व्यक्तीला अटक करण्याचा अधिकार पोलिसांना असतो.

न्यायालयीन वॉरंट:

हे कायदेशीर दस्तऐवज आहेत जे पोलिसांना एखाद्याला अटक करण्यासाठी, शोधण्यासाठी किंवा कोणाला ताब्यात घेण्यासाठी किंवा काहीतरी जप्त करण्यासाठी अधिकृत करतात. ते पुरावे तपासल्यानंतर आणि संभाव्य कारण असल्यानंतर दंडाधिकारी किंवा न्यायाधीशाद्वारे जारी केले जातात. भारतातील न्यायालयीन वॉरंट वेगवेगळ्या प्रकारचे असू शकतात, जसे की अटक वॉरंट, झडती वॉरंट, प्रोडक्शन वॉरंट किंवा रिमांड वॉरंट.

अभियोग:

गुन्हेगारीचा आरोप असलेल्या व्यक्तीविरुद्ध कायदेशीर कार्यवाही चालवणे. ह्या शब्दाचा प्रयोग दोन प्रकरणांचा वर्णन करण्यासाठी वापरला जातो, पहिले, खटला चालवण्याची प्रक्रिया व दुसरे कायदेशीर युक्तिवाद करणारा आणि न्यायाधीशासमोर सादर करणारा की, गुन्हाचा आरोपी दोषी आहे.